

A tamil nyelv és az indoárja hangfejlődés¹

AZ INDOÁRJA NYELVEK HANGRENDSZERE többször változott radikálisan. Először, amikor az ó-indoárja (védikus, majd szanszkrit) elkülönült az óiráni nyelvtől; majd a középpind nyelvek (prákritok, közöttük a legrégebb páli) kialakulásakor; végül az újind nyelvek (hindí stb.) megjelenésekor. Az utóbbi folyamat rendkívül összetett, a belső fejlődésen kívül alapvető szerepet játszott benne külső hódítás (egy jórészt perzsa nyelvű uralgó réteg megjelenése), továbbá szanszkrit, perzsa és arab kultúrszókincs átvétele. Ezzel a fázissal jelen cikkben nem foglalkozunk.

Rendkívül izgalmas jelenség, hogy noha az egyes hangváltozások időben igen távol eshetnek egymástól, mégis egységes logikai rendbe illeszkednek. Mintha csak a vizsgált mintegy kétezer évben (kb. i. e. 1500–i. sz. 500) egy hatalmas állómágnés vonzaná ugyanazon irányba a nyelvet. Ezt az alapisínyt jellemezhetnénk az egyszerűsödés vagy lekopás tendenciájával, ám ez nem is teljesen igaz, és némiképp félrevezető is. Lényegében az artikulációs lustaságra céloz, mint a fonetikai fejlődés motorjára, ez pedig nagyon hihetetlen: hiszen minden nyelv elég régi már ahhoz, hogy csupa könnyedén kimondható, lepusztult hangállományú nyelvet kellene találnunk. Avagy volnának tohonya nyelvi kultúrák, mint az olasz, a kínai vagy a középpind, mások pedig hipermotilisek, mint a német, a magyar és a hindí?

Kézenfekvő, hogy a fonetika lényeges átalakulásában belső okok mellett külső nyelvi hatások is szerepet játszhattak. Az elemzett időszakban az árja nyelveknek minden bizonnyal legjelentősebb szomszédja, a korábbi szakaszban feltehetőleg szubsztrátuma is a dravida nyelvcsalád néhány nyelve lehetett. (Ma is minden negyedik indus dravida anyanyelvű; főleg Dél-Indiában laknak.) A legrégebben dokumentált tamil nyelv hangállományát szemügyre véve feltűnő, hogy milyen közel áll a késői középpind nyelvekéhez: sokkal közelebb, mint amazok az ó-árjához (azaz a 'közös' indo-iráni ősnyelvhez). Lehet, hogy ez volna az a mágnés, aminek a hatását érezni véltük?

A dravida nyelvek és a szanszkrit

A dravida nyelveknek a szanszkritra gyakorolt hatását számos más téren is felvetették már. Így Burrow (BURROW 1955, 373–388) a kölcsönszavakon kívül a retroflex hangok megjelenésében, az indoeurópai nyelvtannak (a szanszk-

¹ Kutatásaimat az OTKA T 034446 és T 043629 számú projektje támogatta. Segítségemre volt továbbá az École Française d'Extrême-Orient Pondicherry-i intézetének vendégszeretete.

rit fázis utáni) gyors elvesztésében, továbbá a határozói igenév kiterjedt használatában lát nem-árja (dravida) hatást. Az *iti* egyenes idézetet lezáró szócskát Kuiper (KUIPER 1974, 146) az azonos funkciójú tamil *enru* alapján magyarázza. Mások (kiváltképp Emeneau és Masica) további szerkezeti párhuzamokat említenek: különféle funkciószócskákat, a műveltető szerkezetet, bizonyos kifejezésekben az alany részeshatározóval történő kifejezését és a SOV (alany–tárgy–ige) szórendet. Bővebben lásd Hock (HOCK 1996, 18, 24–27) és Bryant (BRYANT 1999, 61–65).

Mindmáig élénken vitatják, hogy e kapcsolatok ténylegesek-e, és ha igen, mennyire fontosak, hogyan és mikor jöttek létre. A nézetkülönbségek a korai védikus időszakra vonatkozólag a legerőteljesebbek; hiszen ha már e legrégebb nyelvrétegben is érdemi kölcsönhatás mutatkozna, joggal tételezhetnénk fel, hogy a védikus kultúra is többé-kevésbé szinkretikus volt – az indoeurópai tradíciót sajátos ind elemekkel vegyítette. Sokan a *Ṛg-védában* előforduló dravida eredetű szavak kérdésére összpontosítanak, mivel ez egyértelmű, döntő érvnek látszik. Witzel (WITZEL 1999, 349–354) igen óvatos, Hock (HOCK 1996, 36–41) pedig szélsőségesen szkeptikus: szerinte egyetlen védikus szó sem bizonyít dravida érintkezést.

Véleményem szerint további alapvető átalakulások motorja lehetett a dravida nyelvek hatása. Mindenekelőtt a rendkívül alakgazdag védikus igeragozás drasztikusan leegyszerűsödik. A négy múlt idő (*praeteritum imperfectum*, *aoristos*, *perfectum*, *plusquamperfectum*) közül már a klasszikus szanszkritban eltűnik az utolsó, és a másik három jelentésbeli különbsége elmosódik; a páliban már csak egyfajta múlt idő marad. A prákritokban ez is elvész, és a múlt időt a *-ta* képzős *participium perfectum passivi* (befejezett melléknévi igenév) fejezi ki, ami nyelvtani nem szerint is illeszkedik az alanyhoz – éppen, mint a (tipikusan szintén *-t-* képzős) tamil múlt idő. A sokféle igemód közül (*imperativus*, *optativus*, *iniunctivus*, *conditionalis*, *precativus*, *coniunctivus*) csak az első kettő marad meg, és csakis az *imperfectum*² – éppen, mint ahogyan ez a tamilban van. Az eredetileg önmaga számára való cselekvést kifejező vagy visszaható *medialis* (*ātmanēpada*) ragozásnak először a sajátos jelentéstartalma vesz el (a szanszkritban), a páliban már érezhetően kihalásra ítélt, majd a középső prákritokban teljesen eltűnik. A kettes szám (*dualis*) már a páliból is teljesen hiányzik. A már említett *absolutivum* (határozói igenév) kiterjedt használata emlékeztet a tamil *viṇaiyeccam* szerepére, de a *participiumok* (különösen az egyidejű melléknévi igenév, a *participium imperfectum activi*) is párhuzamba állíthatók a *peyareccammal*; mindezek

² A klasszikus szanszkritban még nyomokban fellelhetjük az *iniunctivust* (de már csak tiltó alakban, az *aoristos*hoz és a *praeteritum*hoz kapcsolódva), valamint a *conditionalist* és a *precativust* is. A legrégebb középpind nyelvben, a páliban még szintén előfordul a tiltó *iniunctivus* és a *conditionalis* is; a későbbi prákritokból már hiányoznak. Egyébként az *iniunctivus* eltűnését a klasszikus nyelvtanok (PISCHEL 1981; WOOLNER 1996; BUBENIK 1996; HINÜBER 2001) különös módon egyáltalán nem tárgyalják. Ezért futólag ellenőriztem: a *Śakuntalā* prákrit szövegeiben (WILLIAMS 1961) és a *Satta-saīban* (BASAK 1971) egyetlen egyszer sem szerepel.

együttes hatására az indoárja nyelvekből is csaknem annyira hiányzik az alárendelő összetett mondat, mint a dravida nyelvekből.

Érdekes módon a klasszikus szanszkrit stílus egyik legfeltűnőbb jellegzetességét (ami bizonyos prákrit műfajokra is jellemző), a rendkívül hosszú szóösszetételek alkalmazását alig hozták összefüggésbe a dravida nyelvekkel.³ Pedig ha észrevesszük, hogy a szanszkrit összetétel nem igazán összetétel, hanem sajátos szintaxisú kifejezés (KILLINGLEY – KILLINGLEY 1995, 42–47) – amit az indológiai tradíció egybeír –, már látható lesz a hasonlóság a tamil alapvető szerkesztésmódjával. Ott ugyanis a jelzőket nem ragozzák, és a főnév birtokos esetét (de gyakran egyéb eseteit is) a szótóvel fejezhetik ki. Ha ezeket egybeírnánk (ami nyomtatásban nem szokásos, de a kéziratokban tipikus), a szanszkrit *samāsával* teljesen analóg kifejezésmódot kapnánk.

Mindezen tényezők komolyabb számbavétele meghaladná jelen írás terjedelmi kereteit; itt csak a fonetikai kapcsolatokat tekinthetjük át.

A retroflexió

A két nyelvcsalád hangtani egymásra hatását – egy jelenség kivételével – alig vizsgálták, ami némiképp meglepő: ugyanis viszonylag feltűnő és könnyen (komolyabb nyelvtudás nélkül is) elemezhető területről van szó. Ennek oka minden bizonnyal az, hogy a kutatókat jobban érdekelte a szanszkrit, és különösen a védikus esetleges kölcsönhatása más nyelvekkel, mint a középpind nyelveké. Ám az őind nyelvek hangtana olyan markánsan különbözik a rekonstruálható dravida hangállománytól, hogy itt kevés keresnivaló látszik. Egyetlen jelenség azonban kivétel, és ez a retroflexió.

Lényegében az összes jelentős indiai nyelv ismeri a retroflex, azaz a hátrahajtott nyelvcsúccsal a szájjpadlason képzett hangok megkülönböztetését a megfelelő foghangoktól (a többi indoeurópai nyelvből viszont általában hiányzik ez a kontraszt⁴). Ezeket az átírásban rendszerint alájuk tett ponttal jelöljük. A klasszikus szanszkritban a *ʃ*, *th*, *ɖ*, *dh*, *ɳ*, *ʂ* fordul elő, a védikusban ezen kívül az *ʃ* és *lh* is; a prákritokból általában hiányzik az *ʂ*, viszont az újind nyelvekben lehet *r* és *rh* is. A tamil nyelvben retroflex hang a *ɻ* (és allofónjai: a *ɖ* és *r*), *ɳ*, *l*, *z*.

Történetileg éppen ez az első terület, ahol dravida hatást vélelmeztek: már Pott (POTT 1833; lásd HOCK 1996, 19), majd Caldwell (CALDWELL 1856) klasszikus művében valószínűnek tartja, hogy a retroflexió dravida hatásra alakult ki a védikus nyelvben. Mindmáig ez az uralkodó álláspont, bár folyamatosan vitatják is, legújabban kiváltképp Hock (HOCK 1996, 34–36, 49–53). A kérdés jelentősége nyilvánvalónak látszik – a *Ṛg-vēdában*, szemben például a Burrow (BURROW 1955, 386) által azonosított 9 dravida kölcsönszóval, 25389 retroflex hang fordul elő.⁵ Ha tehát ez a jelenség is dravida eredetű, akkor bizonyítottan tekinthetnénk az alapvető nem-árja hatást már a legkorábbi dokumentált szakaszban is.

³ Csak egy előadásról tudok a témában: SCHARFE 2003.

⁴ Legalábbis a standard kézikönyv (RAMAT – RAMAT 1998) sehol máshol nem említi.

⁵ A védikus retroflexióval kapcsolatos szám adatok saját elemzésekre alapulnak.

Az ellenvetések azonban igen súlyosak. A leggyakoribb (14787) ugyanis a dravidából hiányzó *ʃ*, ráadásul 371 kivételével a más nyelvekben (iráni, szláv) is működő RUKI-szabály szerint jön létre: *r*, *k*, *u* vagy *i* után. Igaz, az Indián kívüli nyelvekben nem retroflex, hanem palatális hang lesz az eredmény, de ez minimális különbség – igazából a mai kiejtésben nem is észlelhető. A 7299 *n* nagy része (349 kivételével) szintén egyszerű szabály szerint alakul: *r* vagy *ʃ* után. A további retroflexek jó része is magyarázható egyszerű és természetes hangtani összefüggések alapján: *ʃ* + *t* → *ʃt*; palatális hang (*ʃ* vagy *j*) + *t* → *ʃt*. Mindezek elhagyásával marad 1080 olyan retroflex, ami a szanszkriton belül nem magyarázható könnyedén – 24309 viszont egész egyszerűen allofónnak (a hangtani környezet által meghatározott kiejtésvariánsnak) bizonyult.

Még a fennmaradók egy része is értelmezhető e keretben, csak vissza kell menni az indo-iráni ősnyelvig. Például a 21-szer előforduló *nīla*, 'fészek' eredetileg *ni+s^ad+a*, 'leülés' → *nizda* (vö. angol *nest*), a RUKI-szabály szerint *nizda*; mivel az indoárja nyelvekben nincs zöngés *s*-hang, a *z* pótlónyújtással kiesik: *nīda* (ez a szanszkrit alak); a védikusban magánhangzók között *d*, *dh* → *l*, *lh*, tehát *nīla*. Más esetekben korai prákrit nyelvi hatást tételezhetünk fel, például a 74-szer előforduló *Kaṇva* név az 'alkotó' jelentésű védikus **Kṛnva* szabályos középind (például páli) megfelelője (EWA). Mindösszesen csupán három tűnik dravida eredetűnek közülük: *kaṭuka*, *kuṭa* és *kuṇḍa* (DEDR; EWA).

Így a kép megfordulni látszik: mivel a retroflex hangok elsöprő többsége belső, árja nyelvi szabály alapján keletkezik, és dravida kölcsönszavak megléte nem bizonyítható a védikusban, tehát a retroflexió belső fejleménynek tűnik, aminek kialakulása jócskán megelőzi a dravida kapcsolatokat. Így éppenséggel a védikus kultúra zárt, ősi tisztaságát támasztottuk alá.

Az egész kérdést alapvetően új megvilágításba helyezi Deshpande (DESHPANDE 1993) kitűnő tanulmánya. Bebizonyítja, hogy a ránk maradt *Ṛg-vēda* recenzió egyáltalában nem hiteles fonetikailag,⁶ és pedig szerkesztője, Śākalya hangsúlyozottan retroflexió-párti volt.⁷ E keleti recenzióknak⁸ valószínűleg helyi sajtásága volt a *d*, *dh* helyett intervokálisan használt *l*, *lh*, ami a nyugati változatokból (és a régebbi szövegekből) hiányzott. A fonetikailag kiváltott retroflexiónak morféma- és szóhatárokon is átnyúlását Deshpande szerint az magyarázza, hogy kialakulásakor (rögzítésekor) a verssorokat már folytonos, tagolatlan szövegnek tekintették, ami a szakrális recitáció sajátja,

⁶ Ez tulajdonképpen eddig is ismeretes volt, hiszen a versmérték egyértelműen jelzi, hogy számos helyen dogmatikusan értelmezett szabályok szerint normalizálták a szöveget – sokszor még a szótagszámot is megváltoztatva. Például a *hāvyo* 'gnir' (RV V. 17. 4cd) eredetileg nyilván *hāvio Agnir* (illetve inkább *hāvian Agnir* ← *hāviaz Agniz* ← *hāvias Agnis*) volt, az egyszerű, 4×8 szótagos *anuṣṭubh* metrum szerint.

⁷ Az *Aitarēya-Āraṇyaka* 3. 2. 6 és *Śāṅkhāyana-Āraṇyaka* 8. 11 alapján Śākalya szerint – Māṇḍūkēya recenzióját követve – kétséges esetben (*n/n*, *ʃ/s*) mindig a retroflex hangot kell választani (DESHPANDE 1993, 142, 164).

⁸ Erről és általában a kánonépítés folyamatáról a vidēhai Janaka király udvarában lásd WITZEL 1997, különösen 322–329.

nem pedig az eredeti, nyilván szavakból építkező költői beszédé. Teljességgel lehetséges, hogy a ránk maradt *Agnim ilē puróhitam*” (RV I. 1. 1a) eredetileg inkább így hangzott: *Agnim izđai purázđhitam* (a RUKI-szabály miatt *iz* → *izđ*), vagy esetleg a palatális *ž* és a dentális *d* hasonulásával *izđai* (alveoláris) vagy *izđai* (retroflex).

Az eredeti szövegben tehát még nem szerepeltek retroflex fonémák, csupán fonetikailag szigorúan determinált allofónok. Valószínűleg ezek kiejtése sem volt még retroflex, csupán a dentálisnál hátrébb képzett alveoláris/posztalveoláris. Később, tehát a védikus és klasszikus kor között (kb. i. e. 1. évezred első fele) az árja nyelvet is megtanuló, az áráknál jóval számosabb helyi (dravida?) lakosság értelmezte ezt az allofóniát a saját nyelvében létező retroflex–dentális fonemikus kontraszt alapján. Csak ez után, tehát a retroflex fonémák egyértelmű rögzülése után tűnhetett el a retroflexiót eredetileg provokáló hang: **izđai* → *ilē*, **Kṛnva* → *Kanva*, **palta* → *paṭa* (Fortunatov törvénye szerint).

Ezzel mindkét tábor álláspontja érvényesül: a védikus retroflexió eredetileg belső fejlődés következménye; a tisztán retroflex kiejtés viszont, és különösen a retroflex fonémák elkülönülése szubsztrátum-hatás eredményei – ám csak a késővédikus korban következtek be.

A hangfejlődés uralkodó tendenciái

1. Mint már a bevezetőben jeleztem, az az érdekes, hogy egy hangtani változás tendenciaként meglepően hosszú korszakon keresztül érvényesül. Így van ez a retroflexióval is: az eredeti védikusban legfeljebb csak allofónok lehetnek, a kanonizált védikus nyelvben már vannak retroflex fonémák is, de kevés. Ezek száma a későbbi szanszkritban markáns gyarodást mutat. A középid nyelvekben az eredetileg fonetikailag determinált retroflexek elsöprő többsége önálló fonémaként jelenik meg, ugyanis az *r* és *ṣ* eltűnik: *duṣṭa* → *duṭṭha*, *varṇa* → *vaṇṇa*. Ráadásul az *r*-hangok hatására már a zárhangok is retroflektálódnak: *prati* → *paṭi*, *vṛdđhi* → *vuḍđhi*.⁹ Az eddigi példák a páliból valók, a későbbi prákritokban további, gyakran spontán retroflexiót látunk (leggyakrabban az *n*-nél: *nūnam* → *nūnam* (dzsaina mahārāṣṭri; JACOBI 1967), sőt → *nūnam* (mahārāṣṭri; BUBENIK 1996, 60); *dah-* → *dah-* és *dah-* is (dzsaina mahārāṣṭri). – A dravida nyelvekben a retroflex–dentális oppozíció mindenütt erős, fonéma-értékű, és a retroflex hangok gyakoriak; viszont az ősdraavidában (és sok mai dravida nyelvben) szó elején nem fordulhattak elő, bár a teluguban és rokonaiban a *ɟ* és *d* igen (STEEVER 1998, 16–17; RAMANARASIMHAM 1998, 182–183).

2. A magánhangzók rendszere is konvergál. A kettőshangzók eltűnnek: először, a szanszkritban *ai*, *au* (és *ai-a*, *au-a*) → *ē*, *ō*; *āi*, *āu* → *ai*, *au*. Majd a prákritokban ismét, a megmaradó *ai/aya*, *au/ava* → *ē*, *ō*. Viszont kialakul a rövid *e* és *o*, bár a különbség nem fonemikus: hosszú mássalhangzó előtt kötelező a rövidülés. Eltűnik a *ɾ*, *ṛ* és *ḷ*; általában *a* lesz belőlük. – Így éppen a dravida alapnyelv magánhangzókészlete marad: *a*, *ā*, *i*, *ī*, *u*, *ū*, *e*, *ē*, *o*, *ō*.

⁹ Továbbá az *n* már *u* után is átalakul: *āpnoti* → *āpuṇāti* (JUNGHARE 1979, 31).

A középid nyelvnek nevezetes 'kétmorás szabálya', miszerint hosszú más-salhangzó előtt a magánhangzó megrövidül, szintén fellelhető a dravida ősnyelvben (STEEVER 1998, 17–18), bár kevésbé tűnik mechanikusan alkalmazhatónak.

A további megfigyelések mind a mássalhangzók és csoportjaik fokozatos egyszerűsödésére (karaktervesztés, majd eltűnés) vonatkoznak; bár öt bekezdésben tárgyalom ezeket, érezhetően hasonló folyamatokról van bennük szó.

3. A szóvégi mássalhangzók fokozatosan lekopnak. Már a védikusban tipikusan csak egy mássalhangzó marad (kivéve *-r + k/ʈ/t* és *-ns*), ami elveszti hehezét és zöngességét (a következő hanghoz illeszkedik). Így a szóvégen (az alább tárgyalt *s*-en kívül) csak zárhang (*k, t, ʈ, p*) és orrhang (*ŋ, n, m*) marad, és az is bizonytalan karakterű: a foghangok (*t, n*) illeszkednek az utánuk jövő retroflex és szájpaddás-hangokhoz ($\rightarrow t/c, n/\tilde{n}$), az *m* minden mássalhangzóhoz ($\rightarrow \tilde{n}/\tilde{n}/n$), illetve nazalizációvá alakul ($\rightarrow \tilde{m}$); a zárhangok orrhangok előtt orrhanggá alakulnak.

A prákritokban a szóvégi mássalhangzók teljesen eltűnnek (vagy egy *-a* hanggal bővül a tő), a nazálisok helyett nazalizáció (*m̃*) marad, ami magánhangzó előtt gyakran *-m* lesz; például **bher-ent-s* 'vivő' (vö. latin *ferens, ferent-*) \rightarrow szanszkrit *bharan, bharant-* \rightarrow páli *bharam / bharanto*. – A mai tamilban minden szó magánhangzóra végződik (SCHIFFMAN 1999, 4). Az ősdravidában a szó nem végződhetett zárhangra, nazálisra (*n, n, m*) viszont igen. (Továbbá a *y, z, l, r, l* is lehetséges volt, de ez az indoárja nyelvek szempontjából közömbös, hiszen ott ezek nem fordultak elő, illetve az *r* egybeolvadt az *s*-szel.)

4. Az *s*-hangok háttérbe szorulása is évezredes, konstans folyamat. Először a zöngés allofónok (*z, z, z̃*) tűnnek el: már a kanonizált védikusból hiányoznak (az óirániban viszont még láthatók: SIMS-WILLIAMS 1998, 132–135). Szintén ősi a szóvégi *-s* (*ś* és *ṣ* nem fordul elő) eljellegtelenedése: a rákövetkező hang szerint alakul a *h* (~ német *ich*), *h*/*ś, ṣ, s*), *ḥ* (bilabiális spiráns ~ *f*), illetve zöngéshang előtt *a/ā* után **w*, egyébként *r*. A *w* továbbalakul (a leggyakoribb helyzetekben: **aw-a* \rightarrow *ō*'; mássalhangzó előtt az *a*-val ket-tőshangot képez: **aw* \rightarrow **au* \rightarrow *ō*; máshol kiesik). Ez a szanszkrit szint (továbbá tipikusan *h, ḥ* \rightarrow *h*).

A középid nyelvekben már csak egy szibiláns marad, az *s* (a *māghā*-ban *ś*). Ez természetesen hiányzik a szóvégen, bár az eredeti *-as* \rightarrow *-ō* még látszik, immár a fonetikai környezettől függetlenül (a *māghā*-ban viszont **as* \rightarrow **aś* \rightarrow **ay* \rightarrow *ē*). Mássalhangzó mellett pótlónyújtással hehezetté válik: *asti* \rightarrow *atthi*. Így csak szó elején és magánhangzók között marad *s*. – A dravida ősnyelvben nem volt *s*-hang,¹⁰ ám a mai tamil kiejtés szerint a *c* fonéma

¹⁰ A dravida *z* hang (más átírásban *ɟ, ʄ*) valószínűleg nem tartozott az *s*-hangok közé. Mai tamil kiejtése (ahol még ejtik) a fonetikai környezet szerint retroflex *ɟ, ʄ* és *z* (~ magyar *zs*) között ingadozik. Más nyelvek *l, r, d* (*ḍ*) hangnak értelmezték: *pa-zam* 'gyümölcs' = szanszkrit *phalam*; *tamiḥ* 'tamil' = szanszkrit *dramiḍa, dramila, draviḍa*, buddhista hibrid szanszkrit *tramiḍā, Tāmra-(dvīpa)* ('tamil sziget' = Ceylon), ardhmāghāhi prákrit *dāmila*, angol *Tamil*, francia *Tamoul*; *Cōza* (a Csóla

szó elején (többnyire) és magánhangzók között *s*-nek (~ magyar *sz*) hangzik. Ugyanez a helyzet más dravida nyelveknél (például *kannada*, *telugu*) már fonemikus különbségre vezetett, és az írásban is tükröződik (DEDR XII–XIII).

5. A mássalhangzótorlódásokat már a páli szinte teljesen kiküszöböli (helyettük egy hosszú mássalhangzó marad vissza), kivéve az orrhang + azonos képzéshelyű zárhang sorozatot. – Az eredeti dravida morfémákban pontosan ez a helyzet: csakis az orrhang + zárhang csoportokat (*mb*, *nd*, *ṅd*, *ṅj*, *ṅg*) és a geminátákat tűri. Bár ez morfémahatáron módosulhat, ám mindmáig ez a hangtani kép uralja a tamil nyelvet. A ritka kivételek többnyire olyan mássalhangzócsoportok, amik az indoárja nyelvből hiányoznak (például *ṭp*, *yc*, *ṣk*, *rmd*) (LEHMANN 1994, 11; RAJAM 1992, 52–112).

6. Szókezdeten ugyanilyen folyamat eredményeképpen csakis geminátá maradhat; ez viszont csak magánhangzó után mondható ki. Így főszabályként megrövidül, ám magánhangzó után az eredeti hosszúság visszajöhet (leggyakrabban a páliban): *kramati* → *kamati* 'megy', de *pra-kramati* → *pa-kkamati* 'elmegy'. – Pontosán analóg helyzetet találunk a tamilban, bár itt a motiváció (a szókezdeti zöngésség megőrzése) teljesen eltér, és a szokásos nyomtatási kép elfedi a jelenséget, például *tāmarai* + *kaṅ* → *tāmaraiḥ kaṅ* 'lótusz-szem'.

7. A szóvégen már a szanszkritban megszűnt a zöngés/zöngétlen fonematikus oppozíció. A középső prákritokban (például *śaurasēṇī*) intervokálisan az oppozíció tovább gyengül. Zöngés hehezetes mássalhangzó *h*-vá redukálódik (*mēgha* → *mēha*), hehezetlen zöngéshang kiesik (*rāgaḥ* → *rāḍ*), míg a zöngétlen hangok zöngésülnek (*gata* → *gada*). (A *mahārāṣṭrī*ban a folyamat megismétlődik, így végső soron minden szóbelsei magányos mássalhangzó eltűnik, illetve csak egy *h* marad utána, ha hehezetes volt: *prabhṛti* → *pahui*). – A tamilban a zöngésség teljesen allofón attribútum: egy zárhang intervokálisan és nazális után zöngés, különben zöngétlen.¹¹ A középső prákritokban

dinasztia neve) = szanszkrit *Cōla*, angol *Chola*; *Cōḷa-maṅḍalam* 'a Csólák területe' = szanszkrit *Cōla-maṅḍalam*, angol *Coromandel* (India délkeleti partvidéke). A szanszkritban és a prákritokban (a DEDR indexei alapján) egyetlen egyszer sem értelmezték szibilánsnak (*s*, *ṣ*, *ś*). Mivel a retroflex sorban (*ṭ*, *ṇ*, *ṭ*, *ṣ*) pontosan analóg a dentális *r*-rel (*t*, *n*, *l*, *r*), és csak ez a két hang nem kettőzhető (és nem fordulnak elő morféma elején, de ez igaz néhány más hangra is; STEEVER 1998, 16), feltehetőleg eredetileg retroflex *r* volt, ami sok tájszólásban/nyelvben nem különült el az *l*-től.

¹¹ Caldwell törvénye. Bár ezt Mahadevan (MAHADEVAN 2003, 247–251) vitatja (szerinte az ó-tamilban csak zöngétlen zárhangok voltak), de az uralkodó nézet szerint ez az ó-tamilban és a dravida alapnyelvben is így volt (STEEVER 1998, 15). Anélkül, hogy ehhez a tamil nyelvtörténeti kérdéshez hozzá mernék szólni, megjegyzem, hogy már nagyon korán átkerültek a szanszkritba olyan dravida szavak, amik egyértelműen ezt az allofón-eloszlást tükrözik. Például tamil *kuṅṭam*, 'üreg' (ejtsd *kuṅdam*) → szanszkrit *kuṅḍaḥ*, 'üreg'; tamil *koṅṭai*, 'konty, tincs' (ejtsd *koṅḍai*)

tehát a helyzet hasonló, bár szó elején és hosszú mássalhangzóban a zöngéség még fonematikus.

Bemutattuk tehát, hogy az indoárja hangfejlődésnek legalábbis a középső prákritokig terjedő szakaszában minden alapvető változást motiválhatott valamely, a tamilhoz közeli hangállományú dravida nyelv folytonos szubsztrátum-hatása: fokozatosan olyanmá redukálták az árja hangalakot, ami a tamil hangkészlettel is kimondható. Az egyetlen lényeges terület, ahol ez a hatás nem átütő, az az indoárjában mindvégig jelenlévő, a dravida alapnyelvből viszont hiányzó hehezetes–hehezetlen oppozíció (ami viszont, nyilván árja hatásra, a tamil kivételével minden nagyobb dravida nyelvben ki is alakult.)

IRODALOM

- BASAK 1971 = Basak, R.: *The Prākṛit Gāthā-saptaśatī*. Compiled by Sātavāhana King Hāla. [Bibliotheca Indica 295.] Calcutta 1971.
- BRYANT 1999 = Bryant, E. F.: Linguistic substrata and the indigenous Aryan debate. In: *Aryan and Non-Aryan in South Asia: Evidence, Interpretation and Ideology*. Ed.: J. Bronkhorst–M. M. Deshpande. [Harvard Oriental Series Opera Minora 3.] Cambridge 1999, 59–84.
- BUBENIK 1996 = Bubenik, V.: *The Structure and Development of Middle Indo-Aryan Dialects*. Delhi 1996.
- BURROW 1955 = Burrow, T.: *The Sanskrit Language*. London 1955.
- CALDWELL 1856 = Caldwell, R.: *Comparative Grammar of the Dravidian Languages*. London 1856.
- DEDR = Burrow, T.–Emeneau, M. B.: *A Dravidian Etymological Dictionary*. Oxford 1984².
- DESHPANDE 1993 = Deshpande, M. M.: Genesis of Ṛgvedic retroflexion: a historical and sociolinguistic investigation. In: M. M. Deshpande: *Sanskrit & Prakrit. Sociolinguistic Issues*. Delhi 1993, 129–196.
- EWA = Mayrhofer, M.: *Etymologisches Wörterbuch des Altindiarischen*. Heidelberg 1992–1996.
- HINÜBER 2001 = Hinüber, O. von: *Das ältere Mittelindisch im Überblick*. Wien 2001².
- HOCK 1996 = Hock, H. H.: Pre-Ṛgvedic Convergence Between Indo-Aryan (Sanskrit) and Dravidian? A Survey of the Issues and Controversies. In: *Ideology and Status of Sanskrit. Contributions to the History of the Sanskrit Language*. Ed.: J. E. M. Houben. [Brill's Indological Library 13.] Leiden 1996, 17–58.
- JACOBI 1967 = Jacobi, H.: *Ausgewählte Erzählungen in Mahārāṣṭrī. Zur Einführung in das Studium des Prākṛit. Grammatik – Text – Wörterbuch*. Darmstadt 1967.
- JUNGHARE 1979 = Junghare, I. Y.: *Topics in Pāli Historical Phonology*. Delhi 1979.
- KILLINGLEY–KILLINGLEY 1995 = Killingley, S.-Y.–Killingley, D.: *Sanskrit*. München 1995.
- KUIPER 1974 = Kuiper, F. B. J.: The Genesis of a Linguistic Area. *International Journal of Dravidian Linguistics* 3 (1974), 133–153.
- LEHMANN 1994 = Lehmann, T.: *Grammatik des Alt tamil, unter besonderer Berücksichtigung der Caṅkam-Texte des Dichters Kapilar*. Stuttgart 1994.

→ szanszkrit *kunḍam*, '[fū]csomó'; tamil *nakar* (ejtsd *nagar*) 'lakhely, város' → szanszkrit *nagaraṃ* 'város' (DEDR, EWA).

- MAHADEVAN 2003 = Mahadevan, I.: *Early Tamil Epigraphy. From the Earliest Times to the Sixth Century A. D.* Cambridge MA–London 2003.
- PISCHEL 1981 = Pischel, R.: *A Grammar of the Prākṛit Languages.* [Eredetileg németül 1900.] Delhi 1981².
- POTT 1833 = Pott, A. F.: *Etymologische Forschungen auf dem Gebiete der Indo-Germanischen Sprachen.* Lemgo 1833.
- RAJAM 1992 = Rajam, V. S.: *A Reference Grammar of Classical Tamil Poetry (150 B. C. – pre-fifth / sixth century A. D.).* Philadelphia 1992.
- RAMANARASIMHAM 1998 = Ramanarasimham, P.: Old Telugu. In: *The Dravidian Languages.* Ed.: S. B. Steever. [Routledge Language Family Descriptions.] London 1998, 181–201.
- RAMAT–RAMAT 1998 = Ramat, A. G.–Ramat, P.: *The Indo-European Languages.* [Routledge Language Family Descriptions; eredetileg olaszul 1993.] London 1998².
- RV = Aufrecht, T.: *Die Hymnen des Ṛigveda.* Berlin 1861–1863.
- SCHARFE 2003 = Scharfe, H.: Nominal compounds in Indo-Aryan and Dravidian. In: *12th World Sanskrit Conference. Programme & Abstracts.* Helsinki 2003, 124.
- SCHIFFMAN 1999 = Schiffman, H. F.: *A Reference Grammar of Spoken Tamil.* Cambridge 1999.
- STEEVER 1998 = Steever, S. B.: Introduction to the Dravidian Languages. In: *The Dravidian Languages.* Ed.: S. B. Steever. [Routledge Language Family Descriptions.] London 1998, 1–39.
- SIMS-WILLIAMS 1998 = Sims-Williams, N.: The Iranian Languages. In: RAMAT–RAMAT 1998, 125–153.
- WILLIAMS 1961 = Williams, M.: *Śakuntalā by Kālidāsa.* [Chowkhamba Sanskrit Series XII.; eredetileg Oxford 1876.] Varanasi 1961².
- WITZEL 1997 = Witzel, M.: The Development of the Vedic Canon and its Schools: The Social and Political Milieu. In: *Inside the Texts, Beyond the Texts. New approaches to the Study of the Vedas.* Ed.: M. Witzel. [Harvard Oriental Series Opera Minora 2.] Cambridge 1997, 257–345.
- WITZEL 1999 = Witzel, M.: Aryan and non-Aryan names in Vedic India. Data for the linguistic situation, c. 1900–500 B. C. In: *Aryan and Non-Aryan in South Asia: Evidence, Interpretation and Ideology.* Ed.: J. Bronkhorst–M. M. Deshpande. [Harvard Oriental Series Opera Minora 3.] Cambridge 1999, 337–404.
- WOOLNER 1996 = Woolner, A. C.: *Introduction to Prakrit.* [Eredetileg 1928.] Delhi 1996².